

TEA ŠKOKIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb

Traktori, žene, prosvjedi

U tekstu se analizira politička, jezična i demografska nevidljivost seoske žene u suvremenom hrvatskom društvu, posebice u kontekstu burnih seljačkih prosvjeda tijekom 2010. godine, koji su artikulirani i predstavljeni isključivo muškim glasom i perspektivom (pregovarači, prosvjednici, glasnogovornici). Budući da je specifičnost ženskog rada u diskurzivnoj tvorbi "poljoprivredne krize" medijski potpuno nevidljiva, a istodobno smo svjedoci promoviranja Svjetskog dana seoske žene i biranja Najuzornije hrvatske seoske žene, odnosno, potrage za ženama u emisiji "Ljubav je na selu" (*reality show*), postavlja se pitanje: ima li danas na selu uopće seljanki?

[*seljanke, prosvjedi, demografske promjene*]

UDK 323.233:39](497.5)"2010"
316.334.55-055.2:39](497.5)
911.3:314](497.5)

izvorni znanstveni članak
primljeno 7.3.2011.
prihvaćeno 26.9.2011.

U središnjem Dnevniku Hrvatske televizije, 7. ožujka 2010. godine, prikazan je prilog o velikom prosvjedu seljaka koji je trajao već sedmi dan, da bi eskalirao blokadom državnih prometnica i mjestimičnim sukobima s policijom. Razlog najduljeg i najmasovnijeg seljačkog prosvjeda od osamostaljenja Hrvatske bio je neisplata zaostalih poticaja iz 2008. godine u iznosu od 205 milijuna kuna te najavljeno smanjenje poticaja od 40%. Prosvjednici su tvrdili kako im država po raznim osnovama od 2007. godine duguje oko dvije milijarde kuna.¹ U kadrovima koji su se mogli vidjeti u Dnevniku nije bilo ni jedne žene, kao što ih nije bilo niti u priložima koji su se vezano za prosvjede prikazivali cijeloga tjedna, bilo kao prosvjednica, ili kao pregovaračica u seljačkim udru-gama ili u Ministarstvu poljoprivrede. Tek se u vijestima iste TV kuće u 22 sata pojavio kadar u kojem prosvjednicima, koji su traktorima blokirali državne ceste, žena donosi košaru s hranom. No, u istom središnjem Dnevniku nacionalne televizije prikazan je prilog o štrajkašima splitske Željezare. Dobar dio minutaže posvećen je trima ženama čiji

¹ <http://www.bankamagazine.hr/Naslovnica/Vijesti/Hrvatska/tabid/102/View/Details/ItemID/58068/Default.aspx>.

muževi i sin već deseti dan štrajkaju glađu u znak prosvjeda zbog prestanka proizvodnje. Ove dvije slike seljačkog i radničkog prosvjeda upućuju, osim na gospodarsko rasulo koje se trenutno odvija u Hrvatskoj, i na promišljanje ženskog prisustva, odnosno, neprisustva u njegovoj medijskoj prezentaciji. I dok ću uključenost žena u prilogu o splitskim radnicima spomenuti tek rubno, izostanak bilo kakvog ženskog govornog ili fizičkog pojavljivanja u seljačkim prosvjedima koristim kao predložak za propitivanje nekoliko teza.²

Prva je teza da žene nisu sudionice u prosvjedima zato što se ponovno ili još uvijek njihov glas posreduje putem kategorijalnog aparata muškog jezika i muškog simboličkog sustava, kako je upozorio Edwin Ardener još prije 35 godina (Ardener 2006). Slijedom toga postavlja se pitanje jesu li seljački prosvjedi u Hrvatskoj pokazali subordiniranost ženskog položaja na selu te jesu li seljanke, ponovno prema Ardeneru, "nijema grupa" posredovana svojim muškim predstavnicima (ibid.:61). Ili su, pak, seljački prosvjedi ukazali na sasvim drugačiji razlog ženskog prosvjednog odsustva, a taj je da seljanki na selu ima malo ili ih uopće nema. Ovdje se poi gravam mogućnošću pojmovnog nestajanja, dakle, mogućnošću da žena na selu ima, ali one više nisu seljanke, što će biti druga teza koju ću pokušati obrazložiti. Nasuprot tomu postavljam i realno, fizičko nestajanje/neobitavanje žena na selu, što ću u nastavku teksta propitati kao treću tezu. Pa ipak, prije no što raščlanim ove mogućnosti, važno je napomenuti kako unaprijed računam da se pretpostavljene teze međusobno ne potiru niti isključuju, štoviše, vjerojatnije je da se međusobno isprepliću i uvjetuju što otežava njihovo jasno i precizno razdvajanje ne bi li se odgovorilo na pitanje zašto nema žena u medijskim prikazima seljačkog prosvjeda, odnosno, upućuje li ta činjenica na ključno pitanje: ima li danas na selu seljanki?

Seljanke

Feministička kritika, temeljeći se i na antropološkim istraživanjima, od sedamdesetih je godina prošloga stoljeća nastojala pokazati kako su žensko znanje i žensko iskustvo najčešće posredovani dominantnim muškim opisom, odnosno, muškarcem koji svojim položajem privilegiranog javnog govornika iznosi vlastito viđenje i osobnu vrijednosnu ocjenu o

² Tekst je proširena verzija izlaganja sa skupa "Kako žive seljaci?" održanog u Zagrebu, 10. i 11. lipnja 2010., u organizaciji Hrvatskog etnološkog društva.

ženskom životu (vidi npr. Papić i Slevicky 1983).³ No navedena je feministička kritika u svojem višedesetljetnom trajanju doživjela mnogo teorijskih, metodoloških, epistemoloških i legislativnih revizija. Odbačeno je esencijalističko razumijevanje pojma žene kao univerzalne kategorije koja je prostorno i vremenski subordinirana na isti način. Antropologija roda nastojala je pokazati kako svaka zajednica ili kultura na specifičan način regulira rodne odnose, njihovu hijerarhiju i prezentaciju (vidi Moore 1988, 1994; di Leonardo 1991; Behar et al. 1995). Osim toga, pristajanje na tezu da su žene i danas na hrvatskom selu isključene iz javnog života, značilo bi da pojednostavljujemo njihov socijalni i obiteljski položaj i svodimo ih na depriviranu skupinu bez mogućnosti ikakvog javnog djelovanja. Zato je, u slučaju domaćih seljanki, za razumijevanje njihove društvene pozicije nužno uključiti cijeli transformacijsko-emancipacijski proces koji je, od Drugog svjetskog rata do novomilenijskih priprema za ulazak u EU, najradikalnije zahvatio upravo selo.

Pa zašto ih onda, unatoč transformaciji sela i emancipaciji seljanki te pojavi novog zanimanja poljoprivrednice nastalih u socijalizmu, ipak nije bilo na traktorima, odnosno, zašto je traktora na televiziji bilo u puno većem broju no poljoprivrednica? Lydia Sklevicky se u svojoj doktorskoj disertaciji, između ostaloga, bavila i nevidljivošću žena u jugoslavenskoj povijesti te je, konzultirajući istraživanje Rajke Polić iz 1986. godine o frekvencijama pojavljivanja slika muškaraca, žena, djece i životinja u osnovnoškolskim udžbenicima povijesti, ustvrdila kako domaća historiografija više voli konje kao odane suputnike i suradnike hrabrih vojnika, no što spominje žene. Stoga je Dunja Rihtman-Auguštin, uređujući zbornik radova Lydie Sklevicky, isti nazvala *Konji, žene, ratovi* (1996), upravo prema slijedu pojavljivanja u povijesnim udžbenicima. Ako je suditi po prilozima nacionalnih televizija, današnji borci za pravednu i nekorumpiranu Hrvatsku, a takvima se nerijetko percipiraju seljaci, u svojoj pratnji imaju svekoliko snimane traktore, što me i nagnalo na ironijsku eliptičnost naslova ovoga članka.

Jedan od odgovora koji bi mogao rasvijetliti žensku neprisutnost u prosvjedima jest nikad revaloriziran pojam poljoprivrednice u kontekstu rada. Popisi stanovništva i podaci o zaposlenosti žena, stopa koje se kretala od 88% do 80% (Gjukić prema Sklevicky 1996:94), od 20-ih do 50-

³ Dominantni muški opis podrazumijevao je da ga podjednako oblikuju kazivači (muškarci koji su pripovijedali o svakodnevi, običajima i sustavima vrijednosti u istraživanoj zajednici) kao i istraživači (koji su ispitivali o znanjima i iskustvima koja su bila patrijarhalno kodirana, no koji su i sami koristili patrijarhalni kôd kulture iz koje dolaze prilikom postavljanja pitanja ili interpretacije). To bi značilo da su žene imale zaseban jezik ili iskustvo, ali o njima kazivači nisu govorili, kao što ni istraživači nisu ispitivali.

ih godina prošloga stoljeća, upućuju na vrlo visok postotak onih koje su se popisivale kao poljoprivrednice premda nisu posjedovale ekonomska obilježja karakteristična za tu granu privrede: samostalnost odluka, vlasništvo, ostvarivanje dobiti. Osim toga, nepostojanje kategorije domaćica uvrštavalo je veliki broj žena među poljoprivrednice premda to u profesionalnom smislu nisu bile. Od 60-ih godina prošloga stoljeća stanovništvo se zapošljava u puno većem broju no do tada (Valdevit 2003), a isti trend prati i selo koje, zbog zapošljavanja u industrijskim centrima, postaje zona emigracije ili smanjenog udjela poljoprivrednika. Popis stanovništva iz 1961. godine ukazuje na bitnu "akumulaciju stanovništva u gradskim naseljima", "iseljavanje stanovništva iz poljoprivrednih područja", "pojačajne tendencije urbanizacije"⁴ (Žuljić 1961); u Hrvatskoj se, općenito, bilježi apsolutno i relativno smanjenje broja i udjela djece u dobi do 14 godina,⁵ ali i bitne promjene u spolnoj strukturi zaposlenog stanovništva⁶ ili u korelaciji obrazovanja i radne aktivnosti žena (Valdevit 2003:773-776).

Prvi val zapošljavanja i iseljavanja u gradove, prvenstveno mlađe i muške populacije, uzrokuje na selu dva nova socijalno demografska procesa: senilizaciju i feminizaciju.

Povećanje ženske, a smanjenje muške radne snage u poljoprivredi karakteristični su za sve zemlje koje prolaze brz industrijski razvoj a još se nalaze na stupnju podizanja ključne sekundarne privrede. Podaci pokazuju da žena u našoj poljoprivredi postaje glavna radna snaga. Ona sve više zamjenjuje muškarca, koji se zapošljava u industriju u gradu. To također izaziva brojne posljedice u seoskoj porodici i sredini. Prije svega, žena je postala preopterećena. Pored kućanskih poslova, ona je prisiljena preuzimati i najteže poslove na gospodarstvu. (Šuvar 1988)

Međutim, ovakve promjene u tradicionalnim ekonomskim sustavima kakvi su vladali na selu nisu promijenile patrijarhalne obrasce vlasništva i nasljeđivanja, što je slabo ili nikako omogućilo ženama da se ostvare kao punopravne poljoprivrednice, odnosno, vlasnice imanja. Takav nepovoljan položaj uzrokovao je, napokon, i odlazak žena sa sela, a u narednim

⁴ Ipak je važno razlikovati seosko od poljoprivrednog stanovništva. Prema istom popisu stanovništva u tadašnjoj je Jugoslaviji živjelo 72,4% seoskog stanovništva i tek 27,6% poljoprivrednog stanovništva, što upućuje na početke deagrarnizacije (http://www.agr.hr/cro/nastava/bs/moduli/doc/soc_2.pdf). Dio seoskog stanovništva bio je zaposlen u obližnjim gradovima i industrijama ili pak poljoprivrednim kombinatima i nisu se izjašnjavali kao poljoprivrednici, premda su se mnogi i nadalje bavili poljoprivredom unutar svojih domaćinstava.

⁵ http://www.hzjz.hr/publikacije/prir_kretanje/.

⁶ Obadić, Alka i Šime Smolić. 2007. *Analiza radnog kontingenta i ekonomska aktivnost stanovništva Hrvatske*, na <http://web.efzg.hr/repec/pdf/Clanak%2007-11.pdf>.

desetljećima i promjene u sektorima privređivanja,⁷ da bi se stanje dodatno pogoršalo Domovinskim ratom i poratnom tranzicijom. Mnoge žene, izbjegle ili prognane s okupiranih područja, nisu se željele vratiti u svoja sela, smatrajući da im grad pruža više mogućnosti i lakše radne uvjete.⁸

Socijalistički model obaveznog osnovnoškolskog te poticanja višeg obrazovanja, omogućio je ženama da postanu konkurentna radna snaga, čija će primanja uglavnom biti izjednačena s onim muškim. Stoga, u dugom razdoblju ženskog napuštanja sela, bilo migracijom, bilo zapošljavanjem izvan vlastita domaćinstva, dolazi do ključne profesionalne, a onda i egzistencijalne transformacije u kojoj žene ostvaruju vlastitu ekonomsku dobit, više ulažu u vlastito obrazovanje, a nerijetko preuzimaju i ulogu "hraniteljice".⁹ One koje ostaju na selu ili na njega dolaze udajom za poljoprivrednika doprinose ostvarivanju dobiti, kao što i preuzimaju odgovornost za funkcioniranje cjelokupnog gospodarstva. Dokumentarni film Miroslava Mikuljana *Ljudi s mliječnog puta* (2009)¹⁰ prikaz je suvremenog seoskog života poljoprivrednih obitelji križevačkog kraja, koje se bave proizvodnjom i prodajom mliječnih proizvoda. Iz Mikuljanovih razgovora s članovima obitelji razvidna je rodno podjednaka odgovornost i donošenje poslovnih odluka, no ženama i nadalje ostaje briga oko kućanstva i djece uz neznatnu promjenu rodne podjele poslova te odlazak na tržnicu gdje prodaju mliječne proizvode. U popratnom materijalu ovoga dokumentarca pojašnjeno je da film govori "o napornoj svakodnevici, tjeskobi, planovima i snovima popularnih mljekarica sa zagrebačkih tržnica koje prodaju nešto što može postati hrvatski brend, ali na vjetrometini novih pravila i propisa može i nestati". Međutim, Mikuljanu, u želji za nostal-

⁷ Godine 1953. udio je žena u poljoprivredi bio 76%, dok ih je u tercijarnom sektoru bilo svega 13,8%, da bi se 2001. broj zaposlenih u tercijarnom sektoru popeo čak na 68,3% (Valdevit 2003:778).

⁸ Trpimir Vedriš: "Izbjeglištvo i rodna dimenzija povratka: motiv 'pokvarene žene' i njegova funkcija u kazivanjima srpskih povratnika u selima glinske okolice", izlaganje sa skupa "Kako žive seljaci?", održanog u Zagrebu, 10. i 11. lipnja 2010., u organizaciji Hrvatskog etnološkog društva.

⁹ *Hraniteljica* je prijevod termina *breadwinner*, član kućanstva koji u kuću donosi glavninu prihoda. U razdoblju krize ili tranzicije, razmatra Saskia Sassen u mnogim svojim člancima, žene se puno brže prilagođavaju novim ekonomskim okolnostima, spremnije su na neformalna tržišna okruženja, kao i na mijenjanje vlastitih profesija. Djelomično zbog ionako velikog broja žena u uslužnom sektoru, ali i zbog spremnosti na profesionalnu degradaciju, one će postati "hraniteljice" (*breadwinnerice*) u novonastalim okolnostima i brže će se repositionirati na tržištu rada (http://www.arteleku.net/zehar/wpcontent/uploads/2008/01/saskia_sassen_engindd.pdf).

¹⁰ Film je osvojio nagradu kao najbolji film festivala na Međunarodnom festivalu ekološkog i turističkog filma SWITF 2009. u Splitu, na ZagrebDoxu 2010. godine osvojio je nagradu publike, a na Danima hrvatskog filma nagradu *Oktavijan* za najbolji dokumentarac.

gičnim prikazom domaćih mljekarica u iščekivanju novih EU pravila, u naraciji izmiče rodna dimenzija poljoprivredne svakodnevice – žene na selu rade, doprinose, odlučuju, ali muž je i nadalje “gazda”, odnosno, vlasnik imanja. U svojim kazivanjima o budućnosti žene i muškarci su podjednako upućeni u poljoprivrednu politiku i nužna prilagođavanja propisima EU, no na sastanku Udruge mljekara, zajedno s predstavnikom Ministarstva poljoprivrede, govore samo muškarci, izražavaju svoju bojazan oko novih zakona te daju prijedloge s obzirom na domaće specifičnosti proizvodnje. Tek pri kraju filma Mikuljan u potpunosti prepušta kadar *kumicama*, prati njihov odlazak na tržnicu i svjedoči njihovoj uspješnosti među stalnim kupcima. Kao glavna spona između obiteljskog gospodarstva i potrošača, one su glasnogovornice vlastite proizvodne kvalitete i svojevrsna zaštitna marka domaćeg proizvoda. Dakle, javni prostor koji osvajaju trebao bi im omogućiti i ravnopravnu uključenost u financijske i zakonske poljoprivredne i prehrambene politike. No, na državnoj razini, žene su danas tek u neznatnom broju nositeljice poljoprivrednih poticaja, i nadalje tek rijetko vlasnice krupnih posjeda, nema ih među dobitnicima poticaja iz EU fondova za razvoj poljoprivrede. Prema statističkim podacima žena vlasnica poljoprivrednog zemljišta je 14,4%, odnosno, u Hrvatskom zavodu za mirovinsko osiguranje tek ih je 16.165 prijavljenih kao poljoprivrednice.¹¹ Ovi podaci navode na zaključak kako ovako mali udio poljoprivrednica može teško ili nikako utjecati na formiranje stava o poljoprivrednim pitanjima, kao i da njihov glas nije presudan prilikom oblikovanja pregovaračkih strategija kada je riječ o poljoprivrednim prosvjedima. Ipak, na samom kraju prosvjeda u otvorenom pismu Seljačkog Saveza Sisačko-moslavačke županije medijima stoji:

Zahvaljujemo na podršci našoj saborskoj zastupnici Marijani Petir koja je u više navrata kontaktirala ministra i predlagala mu rješenje da se ukinu potpore uvoznicima i na taj način osigura novac za nas seljake što u potpunosti podržavamo te nas je jedina obišla i dala nam moralnu podršku.¹²

Izjavu je potpisao Mijo Latin, predsjednik spomenutog saveza, ali i Hrvatskog seljačkog saveza Sisačko-moslavačke županije, što više upućuje na ubiranje stranačkih poena no na važnost sudjelovanja pojedine žene u prosvjedima. Naime, Marijana Petir je članica HSS-a pa njezino prozivanje, kao jedine žene koja se pojavljuje u kontekstu prosvjeda, više politič-

¹¹ <http://www.sdp.hr/klub-zastupnika/vijesti/zastita-i-unaprjedenje-zdravlja-zena-na-selu>.

¹² <http://hss-smz.org/component/content/article/1-najnovije-vijesti/423-završeni-prosvjedi-poljoprivrednika>.

ki konotira unutarstranačke odnose,¹³ no što ukazuje na njezinu stvarnu ulogu u pregovaračkim timovima. Moralna podrška Marijane Petir, kao i suprugâ poljoprivrednih prosvjednika (poput one, snimljene u prilogu Dnevnika, koja donosi hranu), ostala je jedina javna manifestacija ženske uključenosti u navedenim događanjima.

Mogući zaključak izveden feminističkim rječnikom sadrži razlog ženskog nepojavljivanja u prosvjedima: njihovi modeli rada i znanja nisu diskurzivno podudarni s onima koji se koriste prilikom razgovara i pregovora o poljoprivrednoj politici pa tako, u relacijskom smislu, one ne mogu koristiti mehanizme komunikacije dostupne svojim muškim kolegama (Sklevicky 1996:159). To naposljetku znači da ih i ne može biti na seljačkim prosvjedima kao punopravnih sudionica pobune. Osim toga, seljanke, za razliku od seljaka, uglavnom poimamo kao žene koje žive na selu, a ne kao one koje žive od poljoprivrede, što upućuje da seljanke ne mogu pregovarati o važnim pitanjima poljoprivrede sve dok ne posjeduju profesionalni status poljoprivrednica.

Gospođe i *misice*

Druga teza, slijedom prethodne rečenice, priziva na rekonceptualizaciju pojma seljanke u korist gospođe sa sela, koja onda u tako uspostavljenoj klasnoj strukturi možda niti nema što tražiti među prosvjednicima. Riječ je, naravno, o prividnom klasnom obratu koji se odigrava isključivo na jezičnoj razini. U političkom i medijskom diskursu koji je pratio prosvjedna zbivanja niti jednom se nije mogao čuti poziv i seljankama za obranu njihovih prava, na način na koji se upućivao radnicama "posrnulih" industrija. Nasuprot tome, pojam seljaka doživljava afirmaciju, bez obzira na stvarno međusobno razlikovanje, odnosno, činjenicu da postoji zemljopisna, imovinska ili tradicijska razlika "bivanja seljakom".¹⁴ Diskurzivno,

¹³ Marijana Petir je od visoko pozicionirane političarke Hrvatske seljačke stranke unutarstranačkim sukobima, zbog njezina navodnog nepoštivanja vodstva stranke, marginalizirana i suspendirana sa ključnih stranačkih funkcija. Zanimljivo je da se sukob Petir i ostatka stranke vodio upravo zbog prepuštanja ministarske pozicije resora za poljoprivredu HDZ-u, a koji je do prosvjeda pripadao HSS-u kao koalicijskom partneru, čemu se Petir protivila.

¹⁴ Danas je iz pojma seljaka nestala razlika iz prošlosti, koja je bila itekako izražena u smislu posjedovanja zemlje te su se na toj osnovi razlikovali posjednici od najmitelja, veleposjednici od težaka ili zadrugara. Osim toga, činjenica da se poljoprivredni prosvjedi organiziraju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji, dok su Lika i Dalmacija gotovo neaktivne po tom pitanju, kao i to da je uglavnom riječ o ljudima koji se bave uzgojem pšenice pa je i glavnina prosvjeda bila koncentrirana na pitanja cijene njezina otkupa, navodi na

od starojugoslavenskog seljaka preko socijalističkog poljoprivrednika do postsocijalističkog seljaka zaokružen je puni semantički krug. Seljak tako ponovno postaje seljakom uslijed repozicioniranja subjekta koji nanovo nastoji zaposjesti tradicionalne vrijednosti prošlog, premda imaginiranog, identiteta: marljivost, predanost, poštenost i, nadasve, siromašnost u odnosu na ostale sudionike gospodarske hijerarhije. Biti “ponovno” seljak prvorazredno je političko pitanje. S druge strane, biti seljanka vrijednosno ima pejorativno značenje, upućuje na manjak ekonomskog, obrazovnog i kulturnog kapitala. Seljankama, u dugom trajanju njihovog pojmovnog nestajanja, u kojem nisu uspjele ili željele profesionalizirati svoj status poljoprivrednice, danas ne preostaje drugo doli biti gospođama, eventualno ženama sa sela. Ovakvo preimenovanje stoga iziskuje sasvim drugačiju analizu, posebice jer se u pojmovnom značenju navodno zbiva klasni preokret, a ne samo jezično preimenovanje. Gospođa sa sela pojmovno upućuje na klasno izmještenu poziciju, no ona se vrlo brzo razotkriva kao lažna, jer ne uključuje nužne karakteristike klasnog preokreta, a to je posjedovanje navedenih kapitala, posebice posjedovanje politički relevantne uloge u njihovom oblikovanju i distribuciji. Novim (samo)imenovanjem seljankama je, zapravo, oduzeta mogućnost da im pripadnu profesionalna prava koja imaju njihovi muški kolege – seljaci, odnosno, što je češće, njihovi supruzi. Dodjeljivanjem, odnosno, preuzimanjem građanske titule gospođe, jer seljankama više ne žele biti uslijed negativne konotiranosti pojma, a poljoprivrednicama u profesionalnom smislu nikada nisu postale u značajnijem broju, ženama sa sela dodatno je otežana artikulacija njihovih ženskih i profesionalnih prava¹⁵ te se završio proces potpunog marginaliziranja seljaštva započet u socijalizmu, no danas po osi njegova rodnog polariteta.

Međunarodna federacija poljoprivrednika ima posebno povjerenstvo za žene u zemljoradnji s ciljem da promovira osobitost seoskih žena,

promišljanje o jakim regionalnim poljoprivrednim lobijima ili udruženjima koja uspijevaju motivirati i organizirati navedene prosvjede.

¹⁵ Socijaldemokratski forum žena SDP-a izradio je prijedloge za rodno osviješteni program vezan uz izbore za tijela lokalne i područne (regionalne) samouprave. S posebnim osvrtom na žene na selu prijedlozi ističu: “Žene na selu osobito su ranjiva skupina. Uvjeti života u našim ruralnim područjima moraju se unaprijediti (prometna infrastruktura, zdravstvena zaštita, uslužni servisi i slično). Značajnu ulogu u ruralnom razvoju može predstavljati upravo potencijal žena u tim područjima. (...) Treba razvijati programe informiranja i stručnog obrazovanja žena iz područja europskih integracija kako bi stekle znanja o izradi projekata koji mogu konkurirati za sredstva pretprijetnih fondova EU-a, naučiti upravljati projektnim ciklusom i slično” te prepoznaju zadrugarstvo žena kao rješenje za “uzgoj nekih specifičnih, odnosno manje raširenih poljoprivrednih kultura” (<http://www.sdp.hr/media/61726/%C5%BEene%20su%20snaga%20lokalne%20zajednice.pdf>).

osvještava vlade i javnost “o važnoj i nedovoljno poznatoj njihovoj ulozi seoskih žena pogotovo u proizvodnji hrane”, promovira njihova udruživanja i podržava takva udruženja u lokalnim zajednicama. Novinarka Snježana Matejčić konstatira:

Evropski parlament je na tom tragu donio Rezoluciju o položaju žena na selu, u kojoj je posebno zanimljiva konstatacija da ‘ženski rad često predstavlja prirodni izvor koji se neograničeno iskorištava, a nepravedna podjela tržišta rada na tom području postaje sve oštrija’ te da je malo žena vlasnica imanja, a i one koje jesu imaju mala i slabo dohodovna imanja. Rezolucijom se pozivaju vlade EU-a da učine konkretne pomake na tom području. U hrvatskoj nacionalnoj politici za promicanje ravnopravnosti spolova za razdoblje od 2006. do 2010. godine seoske žene spominju se u dva slučaja: u odredbi o redovitom obilježavanju Svjetskog dana žena sa sela i u obavezi izrade akcijskog plana za poboljšanje njihova položaja. Taj je akcijski plan trebao biti kreiran ove godine (2008. op. a.), ali nije provedeno niti istraživanje koje bi dalo polazne podatke za njegovu izradu. U deset mjera hrvatske strategije ruralnog razvoja uključena je i ona o pomoći seoskim ženama i mladima, ali o specifičnim programima pomoći nema ni slova. (Matejčić 2008)

U medijskoj prezentaciji ženske radne obespravljenosti, kao svojevrsni pandan seljacima, pojavljuju se radnice, ponajprije u tekstilnoj industriji,¹⁶ kao i sindikalne čelnice poput Ive Radonje iz “Dalmatinke” ili Spomenke Avberšek, predsjednice Samostalnog sindikata zdravstva i socijalne skrbi, koje zagovaraju radnička prava i sudjeluju u pregovaranjima s upravama ili Vladom. Višemjesečne borbe radnica tvornica “Kamensko” i “Uzor” tijekom 2010. godine senzibilizirale su javnost za posebno teško stanje žena u privredi, odnosno, za permanentno žensko zauzimanje najlošije društvene pozicije. Riječ je, dakako, o slabo ili nikako plaćenim zanimanjima.¹⁷ Stoga ne čudi ni prilog Hrvatske televizije o posjeti žena radnicima splitske Željezare, spomenut na početku ovoga teksta. One, iako nisu uključene u sam štrajk, upotpunjuju sliku posebno obespravljenih “radničke klase” tranzicijske Hrvatske.

¹⁶ Tekstilna industrija s većinskom ženskom radnom snagom posebno je teško pogođena neoliberalnim tržišnim konceptom koji potpuno uništava proizvodnju, a nove uprave takvih tvornica nerijetko ne isplaćuju plaće, kao što je slučaj u imotske tvornice trikotaže “Trimota”, “Tekstilne industrije Zadar” ili vukovarskog “Jedra”, kooperanta “Benettona”.

¹⁷ U tri tradicionalno stigmatizirana uslužna sektora u kojima pretežno rade žene ubrajaju se poslovi u pripremi hrane, čišćenju i njegovateljstvu. Žene koje u uslužnoj djelatnosti rade takve loše poslove zapravo su “nevidljive” (Kerovec 2003:265).

Nasuprot radnicama, žene sa sela danas u Hrvatskoj diskurzivno predstavljaju mješavinu tradicionalnih i popularnih vrijednosti, hibrid koji se obnavlja svake godine na prigodnim feštama. Dobar su primjer izbori za *Miss sela*, izbori za *Djevojku godine* na portalu *Seljaci.org* ili za *Najuzorniju hrvatsku seosku ženu*. Ovo potonje održava se više od desetljeća, a prisutne natjecateljice predstavljaju svoje županije, svoja domaćinstva, proizvode, običaje i sve to po mogućnosti autohtono. Koliko je događaj važan pokazuju uvažena lica koja ih pozdravljaju, kao što su gradonačelnici, župani i predstavnici ministarstva poljoprivrede, koji su ujedno i pokrovitelji manifestacije. Pobjednica izbora "Najuzornije žene" za 2009. godinu bila je Davorka Šajina iz Katuna Lindarskog kraj Pazina, čiji je stol prema ocjenama žirija ocijenjen najuređenijim. Prema riječima predsjednice ženske udruge "Uzorne hrvatske seoske žene", koja je pokrenula ovaj izbor, "traži se supruga, majka, domaćica i gospodaričica svojega gospodarstva, čuvarica naših običaja i kulturne baštine". Iako predstavljena vrijednosno tradicionalnim atributima, Šajina je zapravo jedna od rijetkih vlasnica seoskog gospodarstva *Ograde* i predsjednica konzorcija agroturizma i ruralnog turizma Istre *Ruralis*. Novinarica Matejčić primjećuje:

Jučer je bio Svjetski dan žena sa sela. Što to znači ženama koje žive u hrvatskim, odnosno istarskim selima koja su, za razliku od onih u razvijenoj Evropi, opterećena i utjecajima Domovinskog rata, odnosno procesima političke i gospodarske tradicije? Žene hrvatskih sela u fokusu su javnosti jednom godišnje – kada se biraju uzorite seoske žene. (Matejčić 2008)

U Hrvatskoj se unatrag nekoliko godina obilježava 15. listopada – Svjetski dan žena sa sela. Dio je to globalne kampanje koja ukazuje na feminizaciju siromaštva, posebice žena u ruralnim krajevima koje čine četvrtinu svjetskog stanovništva, proizvode više od polovice svjetske hrane, posjeduju samo 2% zemlje i primaju 1% poljoprivrednih kredita, čine 2/3 nepismenih, a njihovo se siromaštvo od 70-ih udvostručilo.¹⁸ Prema navedenim statistikama naše bi žene mogle biti i zadovoljne. Stoga se valjda na taj dan i održava navedena manifestacija biranja najuzornije žene sa sela. Jer po svemu sudeći u nas seljanki, odnosno poljoprivrednica nema, već samo uzornih gospođa. No, da svjedočimo i demografskim promjenama, zna svaki mlađi seljak u Hrvatskoj. Naime, žena je na selu sve manje, što je gotovo redovita pojava u poljoprivrednim sustavima zapadnjačkoga tipa, ali i onim tranzicijskim. Razlozi su već ranije navedeni: mogućnost ekonomske neovisnosti, lakoća zapošljavanja u gradu, težak rad na zemlji

¹⁸ http://www.ruralwomyn.net/report_one.html.

i sa stokom, često neplaćen i nepriznat, i unutar kuće i od strane države, ispraznio je hrvatska sela od potencijalnih udavača.

Ljubav (ni)je na selu

Nerijetko su ženski odlasci u gradove ili u druge države na rad u uglavnom tercijskom sektoru jedini način da obitelj preživi. Nekolicina dokumentarnih filmova bavi se upravo problematikom ženskog odsustva sa sela. Dokumentarni film Miroslava Mikuljana iz 2008. godine *Sam* istražuje sve rašireniju pojavu neženjenja na području Žumberka, razloge samoće i posljedice samačkog života. Godine 2010. na ZagrebDoxu prikazan je dokumentarac Srđana Šarenca, *Selo bez žena*, o tri brata koja žive u Zabrdju u južnoj Srbiji, selu u kojem nema žena. Ako oni ostanu neženje, selo će nestati. Njihov je plan pronaći žene u Albaniji, ponajprije u selima u kojima je većina muškaraca otišla u Grčku. No kako su sva trojica ratovali protiv Albanaca njihova odluka nije ni jednoglasna niti jednostavna. O potrazi za ženama koje bi pristale živjeti na selu svjedoči i dokumentarac *Oženiću celo selo* o harmonikašu Peci koji je odlučio pronaći žene za sebe i svojih 300 neoženjenih suseljana. Riječ je o selu Matejevac na jugu Srbije. No, sličan problem imaju i Šokci pa Šima Paur bilježi u svojoj kolumni iz 1998. da u dva sela ima preko stotinu neoženjenih momaka starih do četrdeset godina. "Spašavaj, don Anto [Baković, op. a.] ako boga znaš, daj Filipinke, pa makar na regres" (2004:64). Popularni format medijske potrage za potencijalnim seljankama trenutno možemo pratiti na RTL televiziji u *reality* serijalu *Ljubav je na selu*, koja se u nas prikazuje već treću sezonu. U najavi prve epizode nove sezone RTL televizija predstavlja "desetoricu stasitih, radišnih momaka koji zbog svojih zahtjevnih farmerskih zanimanja ne uspijevaju upoznati onu pravu".¹⁹ Seljaci su za potrebe romantične preobrazbe postali farmeri, premda to nije umanjilo smrad štale i rano ustajanje na koje su se kandidatkinje uglavnom žalile. Kakogod, neki su se parovi spojeni ovim serijalom ipak oženili. Licencu za ovaj format posjeduje *Fremantle media* pod nazivom *The Farmer Wants a Wife*, a prodan je u 16 zemalja unutar SAD-a, Australije i Europe. U Nizozemskoj je 2008. godine zabilježena gledanost od 4,4 milijuna, a u Francuskoj 5,1 milijun. Njemačko izdanje serije ove je godine po prvi put među kandidate uvrstilo i jednog homoseksualno orijentiranog seljaka. Produkcijaska izdašnost, dužina trajanja serije te broj prijavljenih za sudjelovanje u *showu* najavljuju nov unosan biznis – traženje mladenki za seljake. Neka

¹⁹ <http://www.ljubavjenaselu.rtl.hr/>.

nova vrsta provodadžijskog posrednika očit će morati početi zavirivati u drugu miraznu škrinju – onu muškarčevu.

Tri navedene teze s početka ovoga članka su zapravo gospodarski, jezični i demografski učinak na početno pitanje – zašto na prosvjedima seljaka nismo vidjeli žene? Kao što ih ne gledamo dok obrazlažu, primjerice, poljoprivrednu štetu od poplave odjevene u radna odijela, već samo kao domaćice koje spašavaju oko kuće što se spasiti da. A ako ne bude odštete, vrlo vjerojatno će one prve u pečalbu, počinje turistička sezona i bit će posla, pa onda opet na jesen možda skoknu na kakvu manifestaciju za Miss sela.

Literatura

- Ardener, Edwin. 2006. "Belief and the Problem of Women and the 'Problem' Revisited". U *Feminist Anthropology. A Reader*. Ellen Lewin, ur. MA, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing, 47-65.
- Behar, Ruth et al. 1995. *Women Writing Culture*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- di Leonardo, Micaela, ur. 1991. *Gender at the Crossroads of Knowledge. Feminist Anthropology in the Postmodern Era*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Kerovec, Nada. 2003. "(Ne)jednakost žena na tržištu rada". *Revija za socijalnu politiku* 10/3:263-282.
- Matejčić, Snježana. 2008. "Istarske vinarke, maslinarke, tartufarke krče stazu". *Glas Istre*, 16.10.
- Moore, Henrietta L. 1988. *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
- Moore, Henrietta L. 1994. *A Passion for Difference*. Cambridge: Polity Press.
- Obadić, Alka i Šime Smolić. 2007. *Analiza radnog kontingenta i ekonomska aktivnost stanovništva Hrvatske*, <http://web.efzg.hr/repec/pdf/Clanak%2007-11.pdf>.
- Papić, Žarana i Lydia Sklevicky. 1983. "Antropologija žene – novi horizonti. Analize polnosti u društvu". U *Antropologija žene*. Žarana Papić i Lydia Sklevicky, ur. Beograd: Prosveta.
- Paur, Šima. 2004. *Nema sela bez budale*. Zagreb: Razlog d.o.o.
- Sklevicky, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Dunja Rihtman-Auguštin, ur. Zagreb: Ženska infoteka.
- Šuvar, Stipe. 1988. "Pristup socijalnoj strukturi jugoslavenskog sela". U *Sociologija sela 2*, http://www.agr.hr/cro/nastava/bs/moduli/doc/soc_2.pdf.
- Valdevit, Mirna. 2003. "Ekonomska aktivnost ženskog stanovništva Hrvatske". *Ekonomski pregled* 54/9-10:760-786.
- Žuljić, Stanko. 1961. "Stanovništvo NR Hrvatske 1961 godine". *Hrvatski geografski glasnik* 10/1:115-126.

Internetski izvori

- <http://www.bankamagazine.hr/Naslovnica/Vijesti/Hrvatska/tabid/102/View/Details/ItemID/58068/Default.aspx>
- http://www.agr.hr/cro/nastava/bs/moduli/doc/soc_2.pdf

http://www.hzjz.hr/publikacije/prir_kretanje/
http://www.arteleku.net/zehar/wpcontent/uploads/2008/01/saskia_sassen_engindd.pdf
<http://www.sdp.hr/klub-zastupnika/vijesti/zastita-i-unaprijedenje-zdravlja-zena-naselu>
<http://hss-smz.org/component/content/article/1-najnovije-vijesti/423-zavreni-prosvjedi-poljoprivrednika>
<http://www.sdp.hr/media/61726/%C5%BEene%20su%20snaga%20lokalne%20zajednice.pdf>
http://www.ruralwomyn.net/report_one.html
<http://www.ljubavjenaselu.rtl.hr/>

Filmografija

Ljudi s mliječnog puta, Miroslav Mikuljan, 2009.
Oženiću celo selo, Željko Mitrović, 2010.
Sam, Miroslav Mikuljan, 2008.
Selo bez žena, Srđan Šarenac, 2009.

Tractors, Women, Protests

Summary

The article analyses the political, linguistic and demographic invisibility of rural women in contemporary Croatian society, especially in the context of the tumultuous peasant protests in 2010, which are presented and articulated exclusively by men and from their perspective (negotiators, protesters, spokespersons). Since the specificity of women's work in the discursive formation of "agricultural crisis" is entirely invisible to the media on the one hand, while on the other we are witnessing the promotion of *The World Rural Women's Day* and selection of *The most prominent Croatian rural women*, or searching for women for reality show *The Farmer Wants a Wife*, the question is whether there are any rural women in Croatian villages at all?

[*rural women, protests, demographic changes*]